

DNM

DE NIEUWE MESO

vakblad over onderwijs en leiderschap

MAGAZINE

- Schoolleiders en het curriculum
- Vernieuwing van het vmbo
- Eindexamenpraktijk in het voortgezet onderwijs
- Beroepsvorming van leraren

FOCUS OP

GELIJKE KANSEN IN HET ONDERWIJS

INHOUD

FOCUS OP

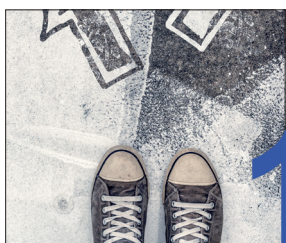
KANSENGELIJKHEID

Introductie

op het thema kansenongelijkheid

Jan Maarse, Anneke Westerhuis, Sietske Hendriks en Arie Olthof 46

1. Gedeelde verantwoordelijkheid voor een gezamenlijke aanpak

Gelijke kansen

Eddie Denessen 50

In deze Focus gaat het over advies in het onderwijs, in het bijzonder in het po, vo en mbo. Welke ontwikkelingen zijn daarin te zien sinds we daarover in 2004 en 2006 in Meso, uitgebreid schreven?.

2. Het onderwijs is niet beter dan de samenleving

Jan Maarse en Sietske Hendriks 56

Sinds 2001 schrijft onderwijsjournalist Anja Vink over ongelijkheid in het onderwijs in onder meer *NRC Handelsblad* en *De Correspondent*. Na een uitzending van het programma *Andere Tijden* over zwarte scholen blijft het onderwerp haar bezighouden. Het leidt tot de haar eerste boek *Witte zwanen, zwarte zwanen: De mythe van de zwarte school*.

Column

Gelijke kansen: een sympathiek idee?

Douwe Brouwer 62

3. Drie uitdagingen om alle leerlingen gelijke kansen te geven

Inge de Wolf, Roel Ariës en Sanne van Wetten 66

De afgelopen tien jaar zijn voor leerlingen van wie de ouders niet hebben doorgeleerd, de kansen op een succesvolle onderwijsloopbaan verkleind, terwijl die kansen voor leerlingen met academisch geschoolde ouders zijn toegenomen. Hoe komt dit? En belangrijker: wat kunnen we er aan doen?

4

4. Toelatingsbeleid en kansengelijkheid

Guido Walraven, Paco Lucassen, Jeroen Onstenk en Jeroen Peters 74
Kansenongelijkheid en sociaaleconomische en -culturele segregatie hebben gevolgen voor zowel individuen als voor de hele samenleving. Talenten van kinderen en jongeren komen niet volledig tot bloei en sociale cohesie vermindert: leerlingen met verschillende achtergronden spelen en leren niet meer samen, waardoor ze ook niet leren om samen te leven.

Column

Kansengelijkheid: een opgave voor het onderwijs?

Frits Hoekstra 80

5

5. Nieuwkomers in het vo

Noodzaak tot nieuwe vormen van samenwerking, organisatie en aanbod

Maaïke Hajer en Paulien Muller 82

Het Nederlandse schoolsysteem is voor velen nog altijd een emancipatiemachine. Een groep die maximaal van deze waarde wil kunnen profiteren, zijn nieuwkomers. Het systeem werkt echter niet altijd mee; ons onderwijsstelsel is maar matig ingericht op het opnemen van kinderen die op latere leeftijd naar Nederland komen. Wat kunnen schoolleiders en bestuurders doen om nieuwkomersleerlingen te laten doorstromen op een manier die recht doet aan hun capaciteiten?

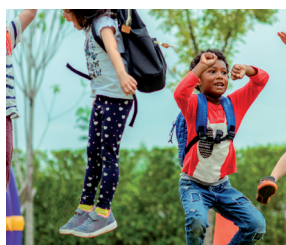

6

6. Effectief lokaal onderwijskansenbeleid

Frank Studulski 88

Deze bijdrage gaat over de vraag wat effectief is in het bestrijden van achterstanden en wat scholen kunnen doen. Specifiek gaat Frank Studulski in op voor- en vroegschoolse educatie, schakelklassen, de Brede School Academie en ouderbetrokkenheid.

Epiloog

Sietske Waslander 94

Referenties 98

3

**Drie uitdagingen om alle
leerlingen gelijke kansen
te geven**

VMBO

VWO

HAVO

Inge de Wolf

Inge de Wolf is oprichter van de Academische Werkplaats Onderwijskwaliteit: een landelijk netwerk voor academisch en praktijkgericht onderzoek naar wat werkt voor kansen, prestaties en motivatie van leerlingen. Daarnaast is zij strategisch inspecteur bij de Onderwijsinspectie en hoogleraar aan de Universiteit Maastricht.

E-mail: i.deWolf@maastrichtuniversity.nl

Roel Ariës

Roel Ariës is projectcoördinator van het project Kansengelijkheid, een van de hoofdprojecten van de Academische Werkplaats Onderwijskwaliteit. Tevens is Roel inspecteur van het primair onderwijs en als postdoctoraal onderzoeker verbonden aan de Universiteit Maastricht.

E-mail: r.aries@maastrichtuniversity.nl

Sanne van Wetten

Sanne van Wetten is postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit Maastricht. Binnen de Academische Werkplaats Onderwijskwaliteit onderzoekt ze schoolverschillen en kansen(on)gelijkheid.

Daarnaast is ze betrokken bij het Nationaal Cohortonderzoek Onderwijs.

E-mail: s.vanwetten@maastrichtuniversity.nl

De afgelopen tien jaar zijn voor leerlingen van wie de ouders niet hebben doorgeleerd, de kansen op een succesvolle onderwijsloopbaan verkleind, terwijl die kansen voor leerlingen met academisch geschoolde ouders zijn toegenomen. Hoe komt dit? En belangrijker: wat kunnen we er aan doen?

Er gaat veel goed in ons onderwijs. Het Nederlands onderwijs geldt als een van de meest innovatieve stelsels ter wereld. Leerlingen presteren gemiddeld goed en de aansluiting op de arbeidsmarkt is veel beter dan in andere landen. Maar er is tegelijkertijd een zorgelijke ontwikkeling zichtbaar: het opleidingsniveau van ouders is in de afgelopen tien jaar steeds bepalender geworden voor het onderwijsniveau van hun kinderen en voor het type onderwijs dat zij volgen. Het onderwijs lijkt steeds beter aan te sluiten bij leerlingen van wie de ouders hebben doorgeleerd, terwijl dat steeds minder geldt voor leerlingen van wie de ouders dat niet hebben gedaan.

De ongelijkheid in de verdeling van onderwijskansen wordt vooral zichtbaar in:

- de basisschooladviezen,
- de doorstroom in het voorgezet onderwijs, en
- de segregatie in het voortgezet onderwijs en de doorwerking daarvan in het lerarentekort.

In dit artikel lichten we toe hoe ongelijkheid op deze drie terreinen zichtbaar wordt, hoe het zich heeft ontwikkeld en wat we eraan kunnen doen, zowel in scholen als door beleidsmakers op regionaal en landelijk niveau.

Basisschooladviezen

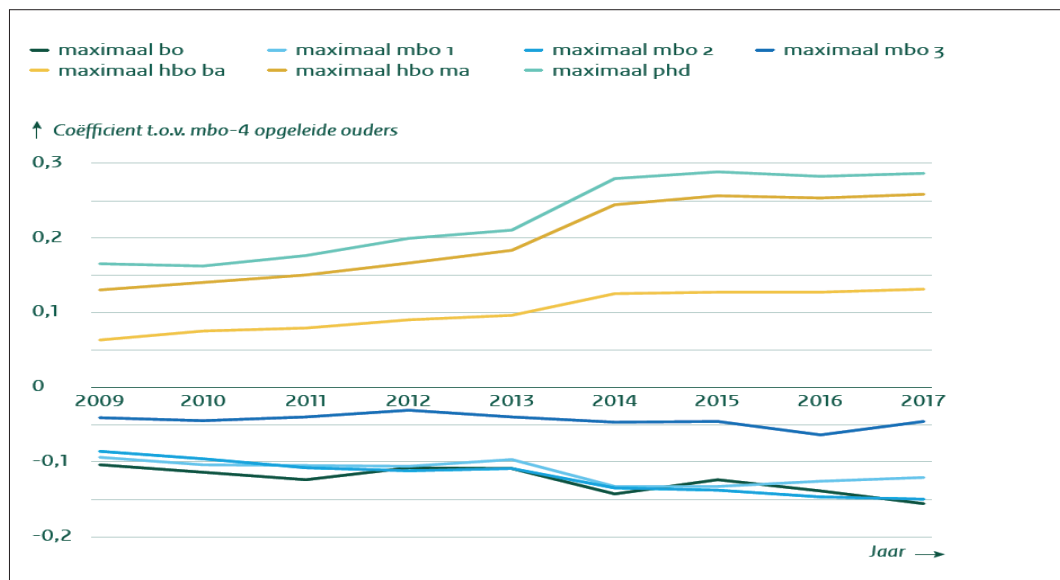
De eerste uitdaging betreft de basisschooladviezen. Meer dan in het verleden krijgen kinderen van lager opgeleide ouders een lager advies dan dat je op basis van hun eindtoets zou mogen verwachten. Leerlingen met academisch geschoolde ouders krijgen steeds vaker een hoger advies, terwijl basisscholen aan kinderen van ouders met maximaal een mbo-2-diploma vaker een lager

advies geven dan dat je op basis van hun prestaties zou mogen verwachten. Figuur 1 laat zien dat het verschil tussen prestaties en adviezen tussen deze twee groepen in de afgelopen tien jaar is verdubbeld. De sterkste toename in ongelijkheid is te zien in 2014. In dat jaar is de adviesprocedure gewijzigd; het oordeel van de leerkracht werd toen leidend voor het definitieve advies.

advies geven dan dat je op basis van hun prestaties zou mogen verwachten. Figuur 1 laat zien dat het verschil tussen prestaties en adviezen tussen deze twee groepen in de afgelopen tien jaar is verdubbeld. De sterkste toename in ongelijkheid is te zien in 2014. In dat jaar is de adviesprocedure gewijzigd; het oordeel van de leerkracht werd toen leidend voor het definitieve advies.

Hoe kan het dat twee leerlingen die even goed presteren toch verschillende adviezen krijgen? De belangrijkste oorzaak is het verschil in verwachtingen:

leerlingen van hogeropgeleide ouders worden vaak al in de basisschool extra uitgedaagd, terwijl van leerlingen met lager opgeleide ouders vaak gedacht wordt dat ze iets niet snappen of kunnen. Dat leidt vervolgens tot een *selffulfilling prophecy*: leerlingen van wie minder wordt verwacht, worden minder gestimuleerd en zijn daardoor minder gemotiveerd om te presteren, in tegenstelling tot leerlingen van wie veel van wordt verwacht. Daarnaast nemen leerkrachten in groep 8 in hun advisering vaak het – volgens hen – verwachte succes in het voortgezet onderwijs mee in hun afwegingen. Uit onderzoek blijkt dat ze de kans op succes gemiddeld lager inschatten bij leerlingen uit minder bevoorrechte en armere milieus, en hoger inschatten bij kinderen van hoogopgeleide ouders (Feron, 2018). Ook rekenen ze vaak op de extra ondersteuning en begeleiding die hoger opgeleide ouders organiseren als het op school minder goed gaat met hun kind.

Figuur 1. Gemiddelde afwijking van het schooladvies en de schooltoets, uitgesplitst naar diploma van de ouders (2009-2017) (Inspectie van het Onderwijs, 2019)

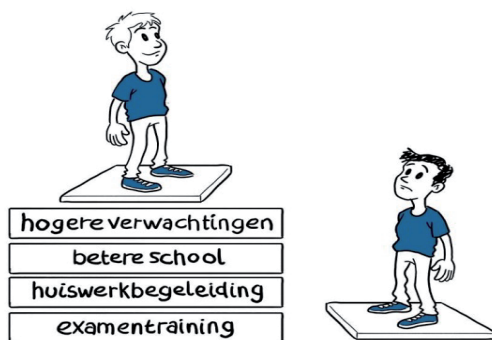
Het voelt onrechtvaardig als twee leerlingen even goed presteren in groep 8 en toch verschillende adviezen krijgen. Sterker nog, de leerling uit het minder bevoorrechte milieu heeft daarvoor waarschijnlijk meer moeten overwinnen. Waarom dan toch een lager advies? Het gevoel van onrechtvaardigheid en de zorg om de oplopende ongelijkheid, maken dat veel basisscholen hun beleid rond de advisering aangepast hebben. We zien steeds vaker dat adviezen niet alleen door leerkrachten in groep 8 gegeven worden, maar dat hier ook de ib'er en andere collega's bij worden betrokken. Bovendien zien we dat een deel van de scholen actief adviezen bijstelt als na de eindtoets blijkt dat de leerling hoger heeft gepresteerd. Bewustwording omtrent kansengelijkheid speelt daarin ook zeker een grote rol. Daarom vinden er op scholen steeds vaker gesprekken plaats over mogelijke verschillen in verwachtingen (Inspectie van het Onderwijs, 2019; Oomens, Scholten & Luyten, 2019). Op de site van de Onderwijsinspectie staat een *serious game* waarmee je als school kunt zien of vooroordelen ook een rol spelen in de advisering. Tot slot evalueren basisscholen vaker de adviezen, onder andere door te kijken of adviezen verschillen naar opleidingsniveau van de ouders en of oud-leerlingen in leerjaar 3 in het voortgezet onderwijs nog op het adviesniveau zitten. Basisscholen kunnen hierbij gebruikmaken van de jaarlijkse rapportages van het Nationaal Cohort Onderzoek Onderwijs, een initiatief van NRO (www.nationaalcohortonderzoek.nl).

Op stelselniveau is duidelijk geworden dat de beleidswijziging van 2014 rond advisering en toetsing in groep 8 ongunstig heeft uitgepakt voor de gelijke verdeling van kansen. Momenteel wordt dit beleid, waarin het oordeel van de leerkracht leidend is voor het definitieve advies en de eindtoets geruime tijd later wordt afgenomen, heroverwogen. Maar nu al kan vanuit het perspectief van gelijke kansen worden gezegd dat een objectieve toets duidelijke meerwaarde heeft voor leerlingen uit kansarmere milieus.

Op-, af- en doorstroom in het voortgezet onderwijs

De tweede uitdaging betreft het verbeteren van de doorstroom in het voortgezet onderwijs. We weten dat het Nederlands onderwijs een bijzondere positie inneemt als het gaat om het selecteren van leerlingen. De toedeling van leerlingen naar verschillende niveaus doen we niet alleen al erg vroeg (op twaalfjarige leeftijd), maar we onderscheiden ook maar liefst zes niveaus in het voortgezet onderwijs. Deze vroege en gedetailleerde selectie pakt voor verschillende groepen leerlingen verschillend uit. Vooral leerlingen van lager opgeleide ouders worden vaker op een lager niveau geplaatst dan waar ze op basis van hun cognitieve capaciteiten eigenlijk thuishoren (Feron, 2018; Inspectie van het Onderwijs, 2019).

Het ontbreken van gelijke kansen in het voortgezet onderwijs wordt vooral in het derde leerjaar zichtbaar. De verschillen tussen leerlingen van verschillende herkomst worden gedurende de onderbouw van het voortgezet onderwijs groter. In het derde leerjaar blijkt dat leerlingen met lager opgeleide ouders vaker zijn afgestroomd naar een lager onderwijsniveau, terwijl leerlingen met hoger opgeleide ouders vaker zijn opgestroomd (Inspectie van het Onderwijs, 2019).

Wat zijn de oorzaken van het oplopen van de ongelijkheid in de onderbouw van het voortgezet onderwijs? Ook hier spelen – bewuste of onbewuste – verwachtingen van leraren een grote rol. Op veel scholen wordt bij leerlingen van lageropgeleide ouders al snel gedacht dat ze het niveau niet aankunnen en/of dat ze niet voldoende gemotiveerd zijn. Bij leerlingen van lageropgeleide ouders verwachten leraren vaker dat er sprake is van een minder stimulerende (thuis)omgeving, een negatiever schoolbeeld, geen rustige plek om huiswerk te maken of lage verwachtingen van de ouders of familie. Tegelijkertijd krijgen leerlingen van academisch geschoolde ouders de laatste jaren vooral meer steun, bijvoorbeeld door middel van huiswerkbegeleiding en examentrainingen. Hiermee proberen hogeropgeleide ouders hun kinderen te helpen om in de onderbouw niet af te zakken naar een lager niveau of om door te stromen naar een hoger niveau. Leerlingen met lageropgeleide ouders missen vaak deze stimulans en extra ondersteuning en stromen bijgevolg vaker af.

Ook de trend van homogene brugklassen en categorale scholen draagt bij aan het vergroten van de kansenongelijkheid. Waar een decennium geleden een ruime meerderheid van de brugklassen meerdere niveaus betrof, geldt dat nu voor een minderheid. Daarnaast kennen steeds minder scholen meerjarige, heterogene brugklassen die het moment voor selectie voor het onderwijsniveau tot in de bovenbouw uitstellen. Dit is ongunstig voor kansarmere leerlingen, omdat het moeilijker wordt om door te stromen in de onderbouw (Inspectie van het Onderwijs, 2019).

Ook opstromen en stapelen is lastiger geworden. Veel scholen hanteren strenge regels voor opstroom en/of stapelen, zoals de eis dat een leerling minimaal een 7,5 of zelfs 8 gemiddeld moet staan om in aanmerking te komen. Hogeropgeleide ouders en hun kinderen anticiperen op deze regels, bijvoorbeeld in de vorm van het investeren in bijles (zie ook Elffers, 2019).

Hoe kunnen we de doorstroom in het voortgezet onderwijs minder afhankelijk maken van de achtergrond van de leerlingen? Allereerst is het mogelijk scholen voor voortgezet onderwijs zo in te richten dat leerlingen zo lang mogelijk kansen maken op een passend of hoger onderwijsniveau. Dit kan bijvoorbeeld door het inrichten van brede en/of meerjarige brugklassen. Brede brugklassen lijken positief uit te pakken voor kansen en rendementen van leerlingen, al is nog niet duidelijk hoe zij dan precies ingericht moeten worden. Lopend onderzoek van de Academische Werkplaats Onderwijskwaliteit hoopt hier een antwoord op te geven.

Naast het anders organiseren van brugklassen, kunnen scholen voor voortgezet onderwijs opstroom van leerlingen en stapelen van diploma's ondersteunen en faciliteren. Er zijn scholen die dit actief doen, waardoor meer leerlingen slagen met een diploma op een hoger niveau (Bles et al., 2019). Het helpt als de school hoge verwachtingen heeft van leerlingen en bijvoorbeeld leerlingen met een meervoudig advies bij twijfel in het hoogste niveau plaatsen. Een andere effectieve aanpak is het veranderen van de cultuur op school, in de zin dat een school alles in het werk stelt om te voorkomen dat leerlingen afstromen. Dat kan door het stellen van hoge verwachtingen en het voorkomen dat de schuld van onderpresteren automatisch bij de leerling wordt gelegd. Het tot stand brengen van een dergelijke cultuurverandering is lastig, maar er zijn scholen die dit hebben weten te realiseren, bijvoorbeeld door een ludiek verbod op het gebruik van termen als 'kan niet' en 'wil niet' in rapportvergaderingen.

Ook beleidsmakers en toezichthouders moeten nadenken over de gevolgen van de gedragsprikels in het onderwijsbeleid. Zo stuurt het toezicht meer op de rendementen van scholen dan op gelijke kansen. Ook is de huidige bekostigingssytematiek in het voordeel van categorale scholen. Dit beleid roept ondertussen wel tegenreacties op. De gemeente Amsterdam bijvoorbeeld wil

brede brugklassen stimuleren door middel van een brede-brugklasbonus; een financiële impuls die brede brugklassen aantrekkelijker moet maken. Ook kunnen we nadenken over de vraag of de vroege selectie van leerlingen en de gedetailleerde niveau-indeling in het voortgezet onderwijs nog wel wenselijk zijn, gezien het effect van opgelopen ongelijkheid. Beleid zou zich op zijn minst kunnen richten op het faciliteren van opstroom en het stapelen van diploma's.

Segregatie in combinatie met lerarentekort

In internationaal opzicht is de segregatie in ons onderwijs groot (Boterman & De Wolf, 2018). De afgelopen jaren is de etnische segregatie wel gedaald, maar de segregatie naar opleidingsniveau van ouders is toegenomen. Dit houdt in dat de leerlingen op een school steeds meer op elkaar lijken als we kijken naar het diploma en het inkomen van de ouders. Tegelijkertijd zien we steeds meer verschillen tussen scholen met betrekking tot de samenstelling van de leerlingenpopulatie: populaties van scholen worden steeds homogener. Het gevolg is dat leerlingen uit verschillende milieus elkaar op school minder vaak tegenkomen; scholen worden steeds vaker bubbels van gelijkgestemden. Deze segregatie is niet goed voor de socialisatie van alle leerlingen en voor de kansen van leerlingen uit de meer kansarme milieus (Boterman & De Wolf, 2018). Daarbij komt dat het lerarentekort zich juist concentreert op de scholen met veel leerlingen uit laagopgeleide en veelal arme gezinnen, waardoor deze leerlingen extra hard worden getroffen.

Er zijn drie oorzaken voor de relatief sterke segregatie in het onderwijs. Ten eerste wonen mensen met vergelijkbare achtergrondkenmerken bij elkaar in een wijk. Deze woonsegregatie werkt door in de schoolsegregatie, met name in het basisonderwijs. De vrije schoolkeuze is een tweede belangrijke oorzaak van segregatie in het onderwijs. Ouders kunnen een school kiezen met een leerlingenpopulatie uit hun eigen milieu. Het op zich goede

principe van keuzevrijheid werkt op die manier segregatie in de hand. Een derde oorzaak vinden we in de niveau-indeling van het voortgezet onderwijs, die de segregatie versterkt, doordat leerlingen met academisch geschoolde ouders veelal naar het vwo gaan en leerlingen van wie de ouders niet hebben doorgeleerd naar het vmbo. Het effect is dat het imago van het vmbo wordt ondergraven, hetgeen de segregatie verder versterkt. Daarbij pakt deze segregatie ook nadelig uit voor leraren op scholen in de armere buurten. Op deze scholen is het verloop onder leraren groot. Er werken relatief veel beginnende leraren, en omdat het verloop hoger is dan op andere scholen zijn er meer vacatures dan op andere scholen, wat in tijden van lerarentekorten nog eens extra nadelig uitpakt (Inspectie van het Onderwijs, 2019).

Hoe kunnen we de oplopende segregatie tegen gaan? Helpt het om de werving meer actief te richten op een meer heterogene leerlingenpopulatie? Hoe kunnen scholen voor een bredere populatie leerlingen aantrekkelijk worden gemaakt? Kan dat met een breed aanbod van (extracurriculaire) activiteiten? Een deel van de oplossing ligt bij besturen en beleidsmakers, die in hun beleid segregatie kunnen tegengaan, bijvoorbeeld door het invoeren van een lotingsysteem. Ook kunnen scholen met een eenzijdige kansarme populatie aantrekkelijk gemaakt worden voor leerlingen en leraren, bijvoorbeeld door het mogelijk maken van kleinere klassen, het bieden van hogere salarissen, aantrekkelijkere huisvesting, meer middelen en extra activiteiten.

Tot slot

Onderwijsongelijkheid wordt veroorzaakt door een complex aan factoren. Helaas is er niet een knop om aan te draaien; het gaat om meerdere mechanismen. Om de trend te keren zal er op tal van terreinen actie moeten worden ondernomen. Het goede nieuws is dat het thema op veel plekken hoog op te agenda staat en dat steeds meer scholen en beleidsmakers actief werken aan het bieden

van gelijke kansen. Ondanks dat de ongelijkheid fors groter is dan tien jaar geleden, lijken er op onderdelen kleine verbeteringen zichtbaar te worden (Inspectie van het Onderwijs, 2019). Tegelijkertijd zijn er ook nieuwe signalen die duiden op de groei van de ongelijkheid van kansen, zoals de sterk toegenomen laaggeletterdheid onder veertienjarige leerlingen met laagopgeleide ouders (Gubbels et al., 2019) en de verdere toename van het leraren tekort op scholen waar goede leraren het hardst nodig zijn.

Een laatste uitdaging is om systematischer bij te houden wat wel en niet werkt bij het verbeteren van gelijke kansen. Veel scholen zijn druk met het ontwikkelen van een gelijkekansenbeleid, maar we weten nog onvoldoende welke aanpakken effectief zijn en of de verschillen in context waarin scholen opereren daar invloed op hebben. Een duidelijk voorbeeld zijn de brede brugklassen, die nu vaak ingevoerd worden om gelijke kansen te bevorderen. Uit internationale literatuur lijkt dat deze gunstig zijn, maar onderzoek van de Inspectie van het Onderwijs (2017) laat zien dat leerlingen in een brede brugklas veel vaker op het laagste niveau uitstromen dan op het hoogste niveau. Biedt dit dus wel kansen? Om dit soort vragen te kunnen beantwoorden doen we binnen de Academische Werkplaats Onderwijskwaliteit onderzoek naar wat

werkt op scholen, voor zowel gelijke kansen als andere uitkomsten voor leerlingen. Op die manier brengen we in kaart waar scholen staan in kansen en rendement, en beschrijven we wat werkt in het onderwijs. Pak een hamer en doe mee. ■

Academische Werkplaats Onderwijskwaliteit
De Academische Werkplaats Onderwijskwaliteit is een landelijk onderzoeksnetwerk van wetenschappelijke onderzoekers, inspecteurs en professionals uit het onderwijs (leraren, schoolleiders en bestuurders). Het onderzoek van de werkplaats is praktijkgericht, beleidsgericht en academisch. Onderzoeksprojecten hebben tot doel zowel de onderwijspraktijk als het onderwijstoezicht en -beleid te verbeteren. Belangrijke thema's zijn gelijke kansen, schoolverschillen, leraren en schoolleiders, ICT en passend onderwijs. Vaste partners van de werkplaats zijn de Inspectie van het Onderwijs, de Universiteit Maastricht en de Vrije Universiteit Amsterdam. Ze werken samen met scholen en besturen uit het hele land. Komend schooljaar start de werkplaats een experiment om samen met scholen de effecten van tutoring en brede brugklassen in beeld te krijgen.
www.werkplaatsonderwijskwaliteit.nl

Neem nu een abonnement op

*De Nieuwe Meso,
vakblad over
onderwijs en leiderschap*

€ 22

- Voor slechts € 22,- heeft u al een digitaal jaarabonnement (4 uitgaves) Ga naar www.professioneelbegeleiden.nl en abonneer u nu!
- Toch liever een papieren abonnement? Op www.denieuwemeso.nl kunt u gemakkelijk een abonnement op de papieren versie afsluiten.
- Iedereen binnen uw organisatie toegang?
Dan is een IP-abonnement een ideale oplossing.
- Lid van de SRVO? U mag zich dan gratis abonneren op DNM.

Informeer naar de mogelijkheden:

Eric Vullers
eric@kloosterhof.nl

DNM DE
NIEUWE
MESO
vakblad over onderwijs en leiderschap